

Д. Я. ТЕЛЕГІН, Р. В. ТЕРПИЛОВСЬКИЙ,
А. Я. КОЗЛОВСЬКИЙ, С. Ж. ПУСТОВАЛОВ

Оріхівські кургани на Дніпропетровщині

Між селами Оріхове і Микільське Солонянського району Дніпропетровської області впродовж шосе знаходиться близько 80 курганів висотою від 0,3 до 9 м, більшість із яких розорюються (рис. 1). В зв'язку із спорудженням місцевої зрошувальної системи, сім із них (№ 2 — 4,7—

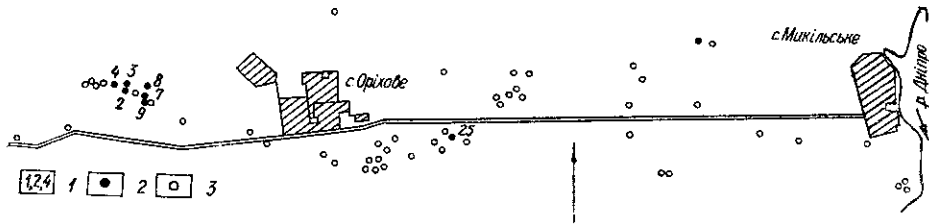

Рис. 1. Схема розміщення курганів між селами Оріхове і Микільське:
1 — розкопані написи, 2 — розкопані кургани, 3 — нерозкопані кургани.

9,25) розкопала експедиція Інституту археології АН УРСР* та виявила в них 19 поховань (див. таблицю). У досліджених курганах переважають ямні та зрубні поховання.

Поховання ямного часу виявлено лише в кургані № 25, який знаходився за 1,5 км на південний схід від села. Висота кургану 1,7 м, діаметр по лінії південь—північ — 49 м, а по лінії захід—схід — 52 м. Вершина кургану зрізана. Насип дуже розорано.

Склад поховань в оріхівських курганах

Курган №	Кількість поховань						Всього
	ямних	зрубних	кімерійських	скіфських	сарматських	невизначених	
2	—	1	—	—	—	—	1
3	—	1	1	—	1	—	3
4	—	1	—	—	—	—	1
7	—	1	—	1	—	1	3
8	—	—	—	1	—	—	1
9	—	1	—	—	—	—	1
25	9	—	—	—	—	—	9
Всього	9	5	1	2	1	1	19

Курган розкопали на знос. Бровки шириною 1 м розбили у напрямку північ—південь. У насипу відзначено шість досипок, під якими знаходилось дев'ять поховань ямного часу (рис. 2).

Поховання № 1. Основне поховання трапилось у центрі кургану, викид не простежувався. Глибина могили 0,6 м від стародавнього го-

* Експедиція працювала у квітні і серпні 1976 р., начальник експедиції Д. А. Телегін.

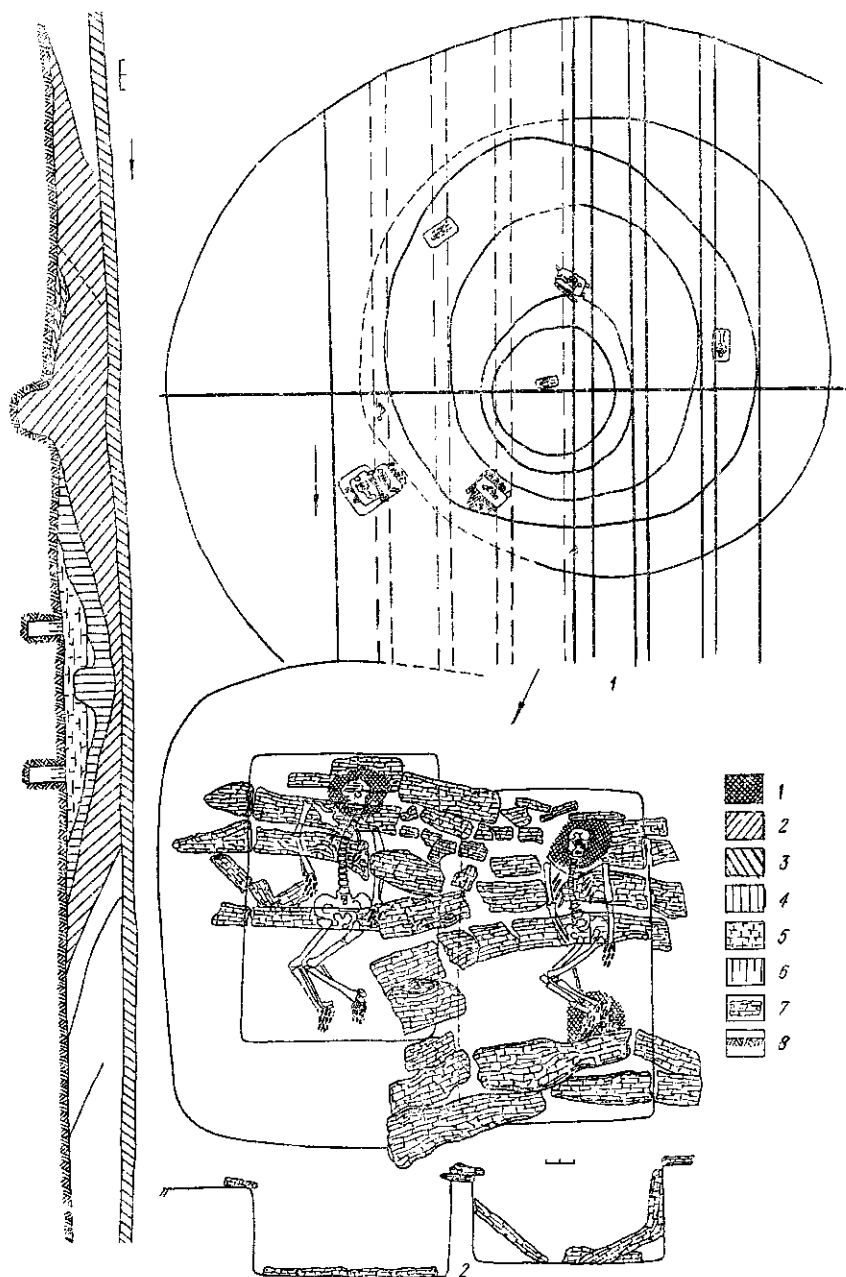

Рис. 2. План кургану 25, профіль і план поховань № 7, 8:

1 — вохра, 2 — орний шар, 3—5 — насип, 6 — поховальний чорнозем, 7 — залишки дерева, 8 — материк.

ризонту, який залягав за 2 м від вершини кургану. Могила прямокутна, площа $1,5 \times 0,6$ м, орієнтована захід—схід.

На дні ями виявили кістяк підлітка 12—14 років, який лежав на спині, головою на схід, ноги випростано, руки уздовж тулуба, кисті долонями донизу (рис. 3, 1). На кістках сліди вохри. У заповненні ями — залишки дерева. Поховання, мабуть, відносяться до ранньоямного часу.

П о х о в а н н я № 2. Впускне, знаходилось у центрі кургану над похованням № 1, впущене у первісний насип. Зруйноване. Збереглась лише західна частина із залишками черепа. Глибина ями 0,45 м (1,55 м від вершини кургану). У бровці з обох боків простежено викид, більш

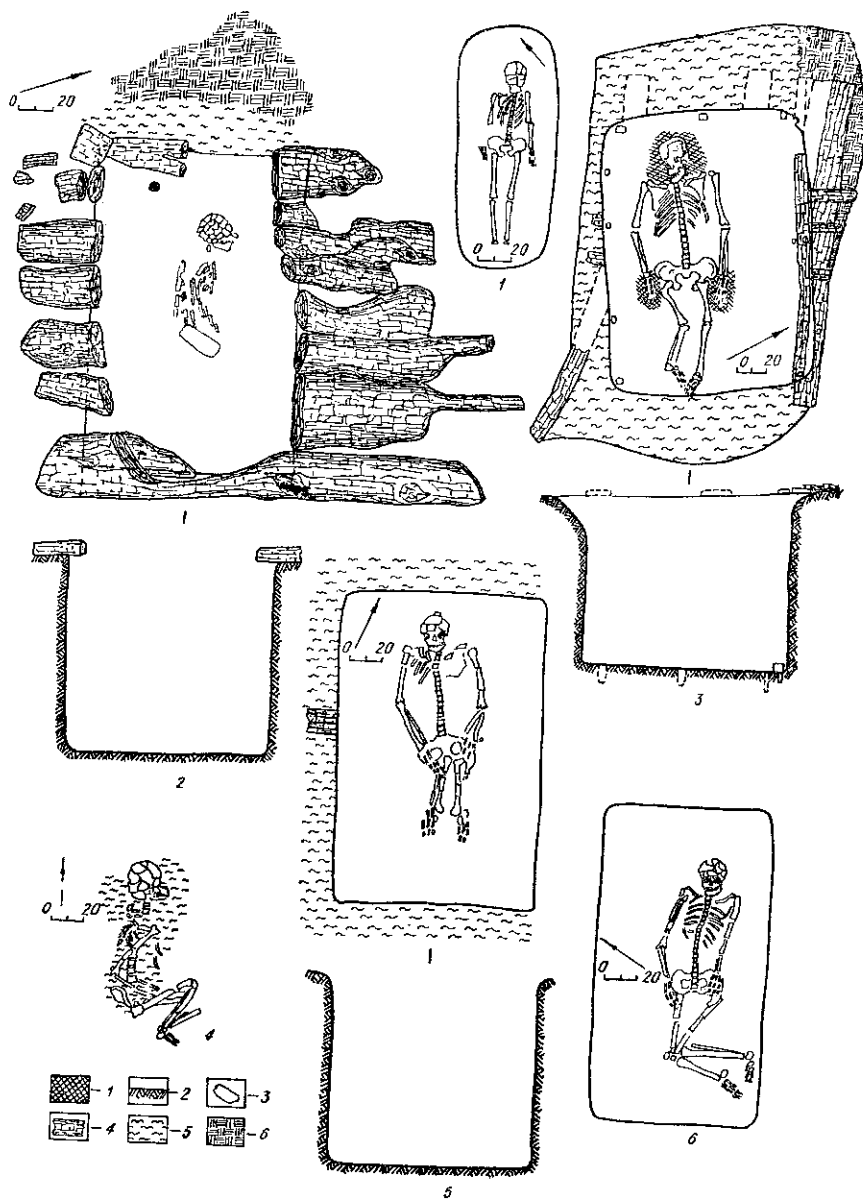

Рис. 3. Поховання із кургану 25, плани і розрізи поховань:
 1 — вохра, 2 — материк, 3 — каміння, 4 — залишки дерева, 5 — тлін, 6 — цинковка.

темний, ніж досипка над цим похованням. На дні ями виявлено сліди вохри, білого тліну та дерева. Поховання теж можна віднести до ранньоямного часу.

Поховання № 3. Впускне, знаходилося за 6,3 м на південь від центру кургану. Поховання впущене в підніжжя другого насипу. Викид завтовшки 0,3—0,4 м розміщувався на південь та схід від могильної ями. Площа прямокутної могили 1,8—1,3 м, глибина 1,07 м (2,84 м від вершини кургану), орієнтація захід — північний захід — схід — південний схід. Яму перекривала плетениця з очерету, потім трава, а вже зверху — колоди, покладені уздовж ями, та три жердини, покладені поперек (рис. 3, 3). Небіжчик лежав на спині, головою на південь—захід—захід, руки випростані уздовж тулуба, зігнуті ноги упали колінами вліво. Череп та кисті покрито вохрою. На дні могили простежувався тлін від підстилки, біля тазу лежала грудка необробленого кварцу. Уздовж стінок на дні могили виявлено десять заглибин від

стовпів. Біля торцевих стінок заглибини прямокутні, площею 4×5 см та глибиною до 20 см, а біля поздовжніх стінок кола — діаметром 3—4 см та глибиною до 12 см. Вірогідно, що ці кілки підтримували циновку, сліди якої простежуються біля стінок могили. Поховання відноситься до ямної культури.

Поховання № 4. Впускне, знаходилось за 7,9 м на північний схід від центру кургану. Впущено в полу IV насипу. Викид завтовшки до 0,25—0,35 м простежувався на схід та північ від ями. Площа прямокутної могили $2 \times 1,3$ м, глибина 2,7 м (2,9 м від вершини), орієнтація південний захід — південний схід. Яму перекривала очеретяна циновка, місцями забарвлена вохрою, та колоди завширшки до 0,4—0,9 м, покладені уздовж ями; одна з плах обвуглена. Під циновкою, біля північно-західного краю могили — дві заглибини від кілків діаметром 2—4 см та глибиною до 8 см. На дні ями лежав кістяк черепом на північний захід. Збереглися лише череп, частина грудної клітки та рук (рис. 3, 2). Череп покрито вохрою. За черепом лежала грудочка вохри, нижче грудної клітки — гранітний необроблений камінь розміром $25 \times 10 \times 8$ см.

Поховання № 5. Впущено у південно-східну полу кургану з поверхні за 12,6 м від центру. Могильна яма прямокутна, площа $2 \times 1,1$ м, глибина 1,6 м (1,8 м від вершини), орієнтація північний схід — південний захід. Небіжчик лежав на спині, головою на південний схід, руки випростано уздовж тулуба, ліва кисть лежала на тазу, права — на стегні; зігнуті ноги впали коліньми вправо. У заповненні могильної ями знайдено залишки колод, що перекривали могилу. На дні могили простежено сліди дерев'яної підстилки, на черепі та кистях — сліди вохри (рис. 3, 6).

Поховання № 6. Впущено з поверхні кургану у східну полу, за 12,2 м від центру. Обриси виритої у насипу могили не простежено, глибина 1,2 м (1,3 м від вершини). Яму перекривали поперек колоди. Небіжчик лежав скорчений на лівому боці, головою на північ. Руки зігнуті в ліктях, кисті між стегнами, ноги дуже підігнуті. Під кістяком, особливо під тулубом та черепом, товстий шар рослинного тліну. Поховання пізньоямне або ранньокатакомбне (рис. 3, 4).

Поховання № 7. Впущено у північно-східну полу кургану, за 12,7 м від центру. Могильна яма прямокутна, площа $1,2 \times 1$ м, глибина 2,1 м (2,3 м від вершини), орієнтація південь—схід—південь — північ—захід—північ. Яму перекривали поперек дев'ять колод. Кістяк лежав на дні могили на спині, головою на південь—схід—південь. Зігнуті ноги впали коліньми направо, руки випростано уздовж тулуба (рис. 2, 2). Під кістяком простежено залишки кори та білий тлін. На черепі, кистях та ступнях — сліди вохри.

Поховання № 8. Впущено у північно-східну полу кургану, за 0,2 м від поховання № 7. Виявлено заплічки площею $3,1 \times 2,3$ м та глибиною до 0,2 м. Могила прямокутна, площа $1,7 \times 1,2$ м, дно на глибині 2,2 м (2,5 м від вершини кургану), орієнтація південь—схід—південь—північ — захід—північ. Яму перекривали поперек колоди. Небіжчик був скорчений на спині, головою на південь—південний схід. Ноги впали направо, руки випростано уздовж тулуба (рис. 2, 2). На черепі та кистях — слабкі сліди вохри. Поховання № 8 передувало похованню № 7, оскільки колоди першого перекривали плахи поховання № 7.

Поховання № 9. Впущено у західну полу кургану, за 9 м від центру. Яму перекривали поперек колоди та якась рослинна підстилка. Площа прямокутної могили $1,95 \times 1,3$ м, глибина 2,15 м (2,25 м від вершини кургану), орієнтація північ—південь. Небіжчик був скорчений на спині, головою на північ. Руки трохи зігнуті у ліктях, кисті на тазі (рис. 3, 5). На стопах слабкі сліди вохри, на дні могили сліди рослинної підстилки. Всі поховання безінвентарні.

В кургані № 25 вдалося простежити досить докладно процес спорудження насипу, що виростав одноразово з появою нових поховань (рис. 2, 1).

Перший насип висотою 0,6 м та діаметром 8 м з темного гумусу спорудили над похованням № 1 ранньоямного часу. Другий насип споруджено над похованням № 2, викид з могили якого лежав на поверхні попереднього насипу. Він теж складався з темного гумусу. Третій насип перекрив поховання № 3, яке було впущено біля підніжжя насипу I, і його викид лежав на стародавньому горизонті. Третій насип складався з темного гумусу з великими включеннями суглинку. В четвертому насипі, що складався з сірого гумусу із незначними включеннями чорнозему, ніяких поховань простежити не вдалося. П'ятий насип, що складався з сірого гумусу з великими включеннями білого тліну від трави, споруджено, мабуть, над похованням № 9. Спорудження шостого насипу можна пов'язати з похованням № 4, викид з якого простежено біля підніжжя IV насипу на стародавньому горизонті.

Шостий насип складався з сірого гумусу з включенням дрібних грудок білої глини. Поховання 5—8 було впущено у курган зверху. У насипі кургану трапились дрібні каміння та уламки кісток тварин.

Типи зрубних могил. Поховання зрубного часу виявлено у курганах 2, 3, 4, 7, 9. Серед них виділяються трупоспалення та трупопокладення. Останні трапилися в кам'яному ящику, в ямі з уступом та в ямі з односхилим перекриттям. Всі зрубні поховання у визначених курганах — основні.

Трупоспалення виявлено у курганах № 2 та 4. У обох випадках кремацію звершено на місці, на похованому ґрунті.

Курган № 2 круглий у плані, діаметр близько 32 м, висота 0,8 м. Похований чорнозем на глибині 0,9 м від вершини кургану, товща його становить 0,5 м. Роззораний насип складався із глинистого темносірого чорнозему. Залишки кремації мали вигляд неправильної овальної плями площею близько 2×1,9 м, яка складалась з сірої золи з включенням вуглин, шлаків, кальцинованих кісток, грудок обпаленої глини; залишки трупоспалення розсіяні по всій площі плями (рис. 4, 4). Товща вогнища в центрі сягала 10—15 см. Стратиграфія його така (зверху вниз): біла зола 2—3 см, червона дресва і обпалена глина 3 см, темний вуглистіший прошарок 2 см, рожева пропаленість основи площадки завтовшки 3—4 см. Ще під час горіння кострище по всій площі перекривали граніти необроблені плити. Площа закладу 1,8×1,75 м, до складу його входило приблизно 35 каменів завдовжки 0,6—0,7 м (рис. 4, 1). Каміння закладу укладено безсистемно. Під центром кургану каміння було зафіксовано з глибини 0,5—0,6 м від вершини кургану; воно дуже обпалено. У південно-східній частині закладу на глибині 0,8 м виявлено розвал горщика (№ 1). На поверхні та під камінням закладу

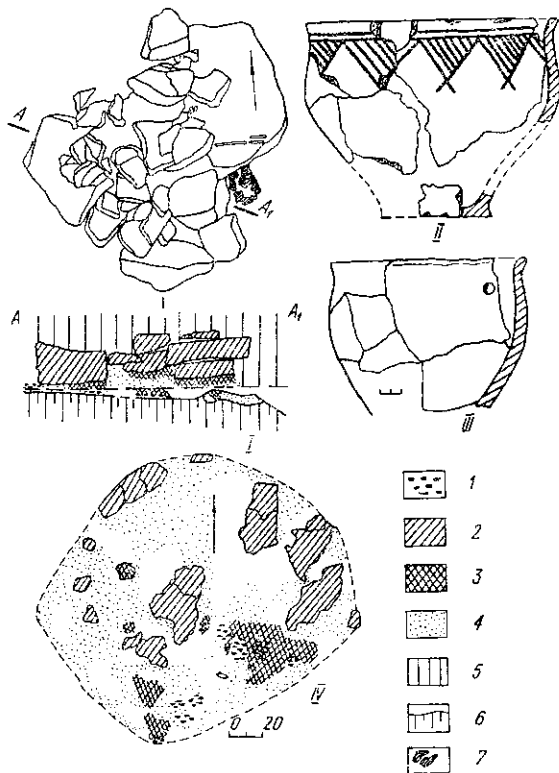

Рис. 4. Комплекс матеріалів із кургану 2:

I — план і розріз кам'яного закладу над похованням № 1; II, III — горщики із цього поховання; IV — план спалення під закладом. 1 — вугілля, 2 — обпалене каміння, 3 — глина, 4 — попіл, 5 — насип, 6 — поховальний чорнозем, 7 — фрагменти посуду.

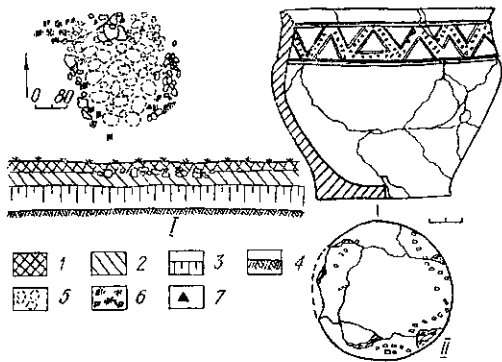

Рис. 5. План поховання і розріз насипу кургану 4(I); горщик із поховання (II).

1 — орний шар, 2 — насип, 3 — поховальний чорнозем, 4 — материк, 5 — обпалене каміння, 6 — шлак, 7 — індивідуальні знахідки.

Горщик № 2 має слабо відігнуті вінця, покаті плічка, різко звужені до дна тулуба та плоске дно із закраїнами. Зріз вінця зплющений. Посудину орнаментовано відбитками шнура у вигляді двох горизонтальних ліній на шийці та ряду заштрихованих трикутників вершинами донизу (рис. 4, 2). Діаметр вінця 16 см, висота 12,5 см. У глині домішок дресви. Уламки вторинно обпалені.

Курган № 4 повністю розорано. У центрі виявлено трупоспалення на місці. Кремацію зробили на стародавній поверхні. Залишки вогнища уявляли собою розкидані на площі $3,6 \times 3,1$ м шлаки та уламки кальцинованих кісток, у північній частині цієї плями у формі неправильного овалу (рис. 5, I) зола не збереглась. Вогнище перекривало гранітне каміння. Заклад неправильної сферичної форми площею $2,8 \times 2,9$ м було порушено оранкою, каміння збереглось переважно по периметру і дуже обпалене. У південно-східній частині спалення заклад перекривав розвал посудини. Мабуть, закладом перекрили не згасле ще вогнище, і над ним насипали курган.

Посудина, виявлена в похованні, невеликих розмірів, вінця слабо відігнуті, плічка покаті, дно плоске з закраїнами. Над плічками прокреслений орнамент у вигляді двох горизонтальних ліній, простір між якими заповнено зигзагом з наколами усередині (рис. 5, 2). Діаметр вінця 13,5 см, висота 12 см. У глині домішок дресви. Горщик вторинно обпалено.

Привертає увагу зрубне поховання в кам'яній скрині (курган № 9), де виявлена, крім інших знахідок, рідкісна для зрубно́ї культури дерев'яна чаша з мідним окуттям (рис. 6, 4).

Курган № 9 був висотою 0,5 м і діаметром 28 м. У ньому виявлено одне зрубне поховання в кам'яному ящику, поставленому у ґрунтовій ямі, зорієнтованій по лінії захід—схід. Кам'яний ящик виготовлено з гнейсових брил без додаткової обробки. Проміжки між стінами ями та ящиком заповнено уламками граніту поперечником до 0,4 м. Яма чотирикутна, кути округлені, площею $2,79 \times 2,12$ м, дно на глибині 2,04 м від поверхні кургану. Кам'яний ящик, площею $2,1 \times 1,8$ м, мав таку конструкцію (рис. 6, 3): довгі стіни складено з окремих брил, розмір яких $1,42 \times 1,35 \times 0,25$ м, а південних $1,75 \times 1,05 \times 0,3$ м. Східна стінка складалася також з однієї плити, а західна — із кількох. Біля північної стінки встановили велику брилу розміром $1 \times 0,95 \times 0,2$ м, а біля південної — меншу та кілька каменів. Ящик перекривали три брили, пошкоджені у давнину та під час сучасного розорювання кургану. Центральна брила перекриття мала розмір $1,65 \times 0,75 \times 0,3$ м, західна — $0,85 \times 0,7 \times 0,12$ м, а східна не збереглась.

На земляному дні ящика лежав кістяк чоловіка похилого віку, скорченого на лівому боці, ноги зігнуті під гострим кутом у колінах, а

траплялися фрагменти іншого горщика (№ 2). На поверхні східної частини закладу знайдено уламки ребра тварини (?). За 5 м на схід від поховання № 1 виявлено кілька фрагментів горщика зрубного часу, які, мабуть, пов'язані з похованням.

Горщик № 1 круглободий, слабопрофільований, з короткими слабовідігнутими вінцями, неорнаментований. Діаметр вінця близько 24 см, придонна частина не збереглась. За 3 см від зрізу вінця просвердлена дірочка. Глина з домішкою дресви. Фрагменти дещо вторинно обпалені (рис. 4, 3).

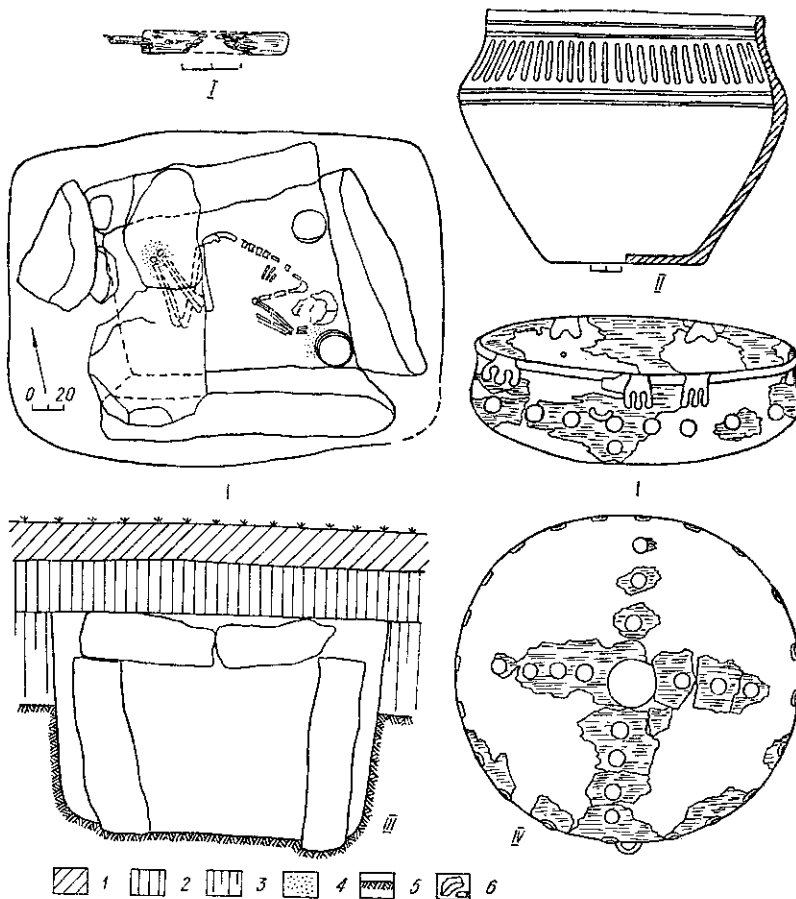

Рис. 6. Поховання і знахідки в кургані 9:

I — мідне шило, II — глиняний та IV — дерев'яний посуд із поховання, III — план і розріз кам'яного ящика.
 I — орний шар, 2 — насип, 3 — поховальний чернозем, 4 — попіл, 5 — материк, 6 — каміня.

відносно тулуба — під прямим кутом, руки зігнуті у ліктях, кисті перед обличчям. Кістяк зорієнтовано черепом на південний схід (рис. 6, I). Біля ніг і черепа виявлено вохристі плями.

Перед лицем небіжчика, у південно-східному кутку ящика знаходились глиняний горщик та обернене вістрям на схід бронзове шило з дерев'яною ручкою. За черепом, у північно-східному кутку ящика виявлено дерев'яну посудину з бронзовими накладками, яка лежала на циновці з тонкої лози.

Горщик мав світло-коричневу, добре заглажену поверхню, у зламі чорний. Висота 15,5 см, діаметр вінець 17 см, діаметр тулуба 20,5 см, діаметр дна 10 см. Під вінцями дві прокреслені лінії, від яких донизу проложено смужки довжиною близько 3 см та шириною 0,4—0,5 см, знизу орнамент обмежено двома горизонтальними пролощеними смугами (рис. 6, 2). Горщик, безумовно, зрубний, але в його формі і особливо в орнаментатії простежуються й іншокультурні риси, можливо, пізніші кеміюбинські.

Бронзове шило з дерев'яною ручкою пошкоджено ще у давнину, відлаmano кінець вістря. Вістря чотиригранне, товщиною до 2 мм і довжиною 3 см (довжина робочої частини, що збереглась, 1 см). Довжина ручки близько 5 см, діаметр 0,6—0,7 см (рис. 6, I).

Дерев'яна посудина являла собою неглибоку чашу з діаметром вінець 22—21 см, висотою 6 см, товщиною 0,6 см. Чаша мала дещо відігнуті вінця та тулуб, який розширюється донизу, дно зплющене (рис.

6, 4). Посудину прикрашали бронзові накладки трьох видів. На вінцях на рівній віддалі одна від одної розміщувались накладки, що зовні мали вигляд розтросених краплеподібних платівок, а всередині чаші — вигляд роздвоєних ріжок, кінці яких поєднувались заклепками з кінцями зовнішніх платівок; найбільші розміри цих накладок 2×2 см. Нижче по тулубу чаші розміщувався пояс з конусоподібних платівок діаметром близько 1 см, які встановлювались в задалегідь вирізані пази. На дні чаші була бляха діаметром 3 см, до якої сходились вище-зазначені конусоподібні платівки, утворивши при цьому хрестовидну фігуру. Чаша мала бронзове вушко, кругле у перетині, товщиною близько 2 мм, довжиною 1,5 см, довжина отвору вушка 1 см, ширина 0,5 см. Серед бронзових накладок, що прикрашали виготовлену з цілого шматка дерева чашу — близько 30 накладок цілих, а інші — в уламках.

Привертає увагу як форма платівок, що прикрашали чашу, так і розміщення їх на її поверхні. По формі всі платівки можна поділити на дві групи: фігурні та округлі. Перші, перегнуті через вінця чаші, являють собою, мабуть, зооморфні зображення, їх шість. Серед округлих платівок одна велика і близько 30 малих. У їх розташуванні на поверхні чаші простежується певна система. Якщо дивитися на чашу з боку дна, то помітна хрестоподібна фігура з великою платівкою у центрі, хрест вписано в коло, яке утворюють 21 платівка, розташовані по найбільшому діаметру посудини. Дуже вірогідно, що накладки Оріховської чаші у вигляді мідних платівок різноманітних конфігурацій, мають не лише орнаментальне, а й культове призначення, якому відповідав і утворений платівками рисунок у вигляді хреста і кола. А якщо врахувати ще й наявність зооморфних фігур по зрізу чаші навколо цього солярного (?) знаку, то не виключена можливість, що накладки передають якісь космогонічні уявлення стародавніх мешканців Степового Подніпров'я.

Досить оригінальним для зрубної культури Подніпров'я з точки зору конструкції дерев'яного перекриття є поховання № 2 в кургані № 3.

Висота кургану № 3—1,5 м, діаметр — близько 60 м. Насип чорноземний, сферичної форми, розорюється. Похований ґрунт — на глибині 2 м від вершини кургану, товщиною 0,8 м. Насип кургану однорідний, складається з чорнозему. Структура ґрунту насипу, проте, відмінна в верхній та нижній його половині. Мабуть, насип робився за два прийоми.

У кургані виявлено три поховання: зрубне (№ 2), кімерійське (№ 3) і, мабуть, сарматське (№ 1) (рис. 7, 1).

Поховання № 2 в кургані № 3 виявлено на глибині 2,8 м від вершини кургану в чотирикутній ямі з одним виступом. Над поховальною ямою глибиною близько 1 м міститься викид жовтої глини площею 16 м². Тут же, над викидом, траплялися черепки зрубного часу. Яма орієнтована по лінії захід—схід. Вона мала форму неправильного прямокутника площею 1,6×1 м і заповнена сипким чорноземом. На глибині 0,3 м уздовж південної стінки могили знаходиться виступ шириною 0,3 м. Інша площа ями заглиблена для поховання, під яким простежено дерев'яний заклад.

Уздовж північної стінки ями і на її краю з того ж боку помітні сліди плах або дощок, які знаходилися у вертикальному положенні. Ширина деяких дощок становила 0,2 м. Ці самі дошки поширювались і на дно ями, щільно налягаючи безпосередньо на скорчений кістяк. Зверху над дошками лежало чотири колоди діаметром 6—9 см (рис. 7, 4). Дві довших лежали хрест—навхрест. Причому одна з цих колод, від південно-західного до північно-східного кута ями, сягала майже до її верху. Друга поперечна колода біля краю ями обламана, але її тлін також простежувався. Дві інші маленькі колоди лежали поперек могили. Під стінкою ями трапилася пошкоджена щелепа бика.

У могилі виявлено кістяк дорослої людини на лівому боці у сильно скорченому стані, головою на північ—північний захід, лицем на південь

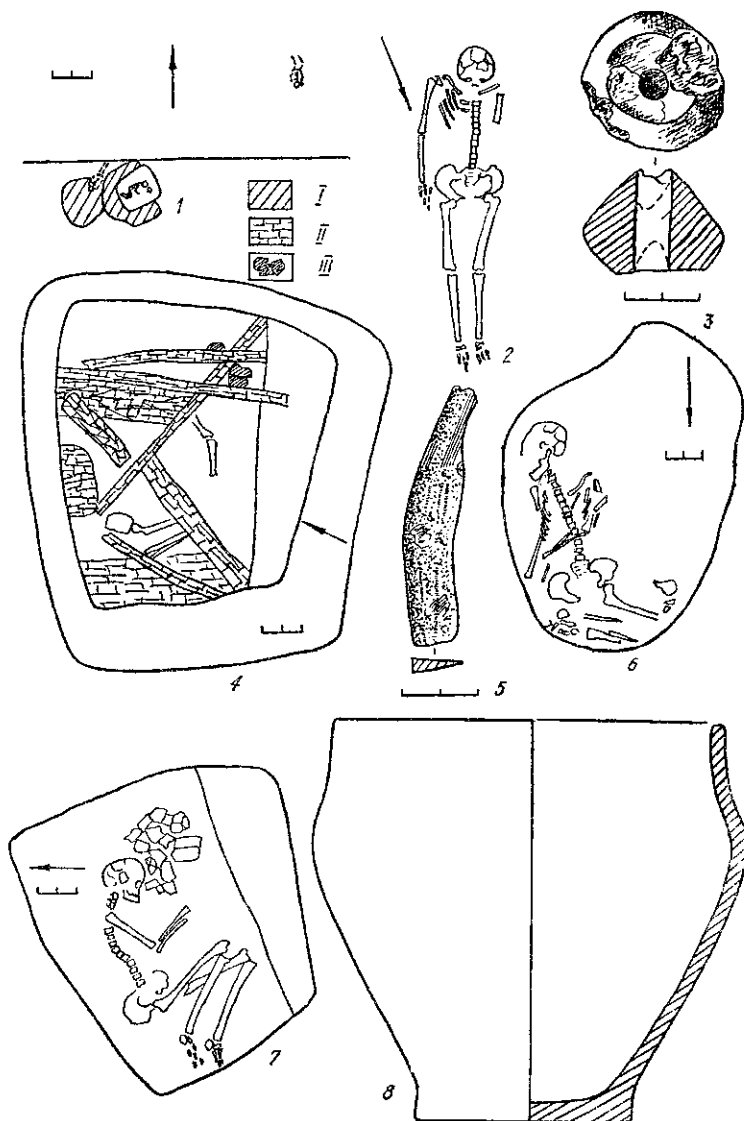

Рис. 7. Матеріали із кургану 3:

1 — план кургану; 2 — поховання № 1; 3 — пряслице з поховання № 1; 4 — перекриття поховання; 7 — скелет під перекриттям; 6 — поховання № 3; 5 — ніж-брита з поховання № 3, 8 — горщик із поховання № 2. I — викид, II — дерево, III — розвал посудини.

(рис. 7, 7). Зігнуті у колінах ноги дуже підібгано, руки зігнуті у ліктях під прямим кутом. Збереженість кісток середня.

Зліва від черепа виявлено розвал великої неорнаментованої посудини зрубного часу. Це був горщик з вертикальними середньо високими вінцями, слабо виразними плічками та ледве помітним на тулубі ребром (рис. 7, 8). У придонній частині закраїна поверхні згладжена, обпал первинний, темний. На внутрішній поверхні сліди нагару. Діаметр вінець — 19 см.

У кургані № 7, висотою 0,5 м, діаметром 24 м виявлено три поховання: зрубне (№ 2), скіфське (№ 3), культурну приналежність одного поховання (№ 1) визначити не вдалося (рис. 8, 1).

Поховання № 2 знаходилось у центрі кургану на глибині 1,4 м від вершини в простій ґрунтовій ямі. Кістяк дорослої людини лежав у дуже скорченому стані, черепом на схід, лицевими кістками на південь. Ноги так зігнуті у колінах та тазостегневих суглобах, що колінні чашечки

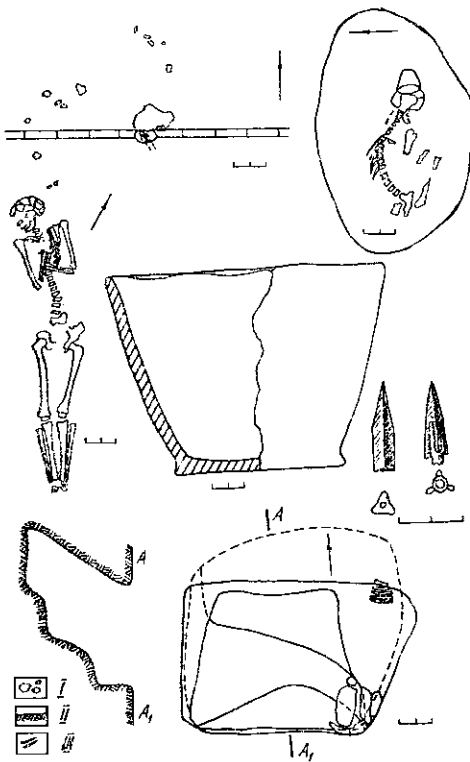

Рис. 8. Курган 7:

1 — план кургану; 2 — поховання № 2; 3 — поховання № 1; 4 — горщик з поховання № 2; 5 — план і розріз поховання № 3; 6, 7 — бронзові вістря стріли з поховання № 3. I — каміння, II — материк, III — кістки тварин.

тазу, біля кисті правої руки виявлено мідний ніжик — бритву із зігнутою спинкою. Довжина металевої частини — 6,8 см, дерев'яної ручки — 11 см, ширина 11,2 см (рис. 7, 6). Під черепом виявлено предмет, що складався з дощечки площею 3×5 см та товщиною 0,3—0,4 см, на якій з одного боку була мідна платівка, що обтинала дощечку з нижньої поверхні на 5 см, а з верхньої на 1 см, шириною 2 см.

Скіфських поховань два. Вони виявлені в курганах № 7 і 8. Поховання № 3 в кургані № 7 — впускне. Знаходилося у центрі кургану (рис. 8, 1) під скупченням дрібного каміння та чотирма плитами граніту поперечником до 0,4 м. Дві верхні плити стояли вертикально і були прихилені одна до одної. У заповненні могили виявлено 20 каменів поперечником до 0,30—0,35 м. Могила являла собою яму підпрямокутних обрисів, на дні якої уздовж південної стінки була сходинка, а під північною стінкою — великий підбій (рис. 8, 5). Довжина ями 2,2 м, ширина по дну 1,3 м, глибина від вершини кургану 2,65 м.

У ямі серед каміння виявлено залишки пограбованого поховання. Тут трапилися розрізнені кістки дорослої людини, уламки втулки залізного наконечника списа, наконечник стріли IV—III ст. до н. е. та інші невизначені уламки (рис. 8, 6, 7).

Скіфське поховання в кургані № 8 основне. Курган № 8 невеликих розмірів: висота 0,5 м, діаметр 20 м. Насип складався із однорідного темно-сірого гумусу. На поверхні траплялось каміння 0,2—0,3 м у поперечнику. Навколо кургану проходив ровик діаметром 12 м; шириною на рівні материка 0,6 м, а на дні 0,3 м, ровик на 0,7 м заглиблювався у материк (рис. 9, 2). У заповненні західного сектору ровика виявлено щелепу коня.

упиралися в підборіддя, руки зігнуті у ліктях, кисті перед обличчям (рис. 8, 2). Збереженість кісток погана.

Над головою небіжчика стояла банкоподібна неорнаментована посудина зрубного часу (рис. 8, 4), отвором до кістяка під кутом $40\text{--}50^\circ$.

Кімерійські та скіфські поховання. В Оріховських курганах дослідили одне рідкісне для Подніпров'я поховання кімерійського часу, що виявлено в кургані № 3 (див. вище).

Кістяк дорослої людини знаходився у ґрунтовій трохі опущеній у материк могили, контури якої погано простежувались. Він лежав скорчено на спині, зігнуті у колінах ноги упали вліво, кістки п'яток під тазом; праву руку випростано уздовж тулуба, ліву зігнуто у лікті, кисті у верхній частині правої половини тазу (рис. 7, 6). Череп дуже пошкоджено, добре збереглася лише нижня щелепа. На уламках черепа сліди зеленого оксиду міді чи бронзи — вірогідно, від якихось речей. Орієнтовано небіжчика головою на південь.

За 15 см ліворуч від тазу лежало кілька кісток дрібної тварини, у тому числі астрагали. Праворуч від

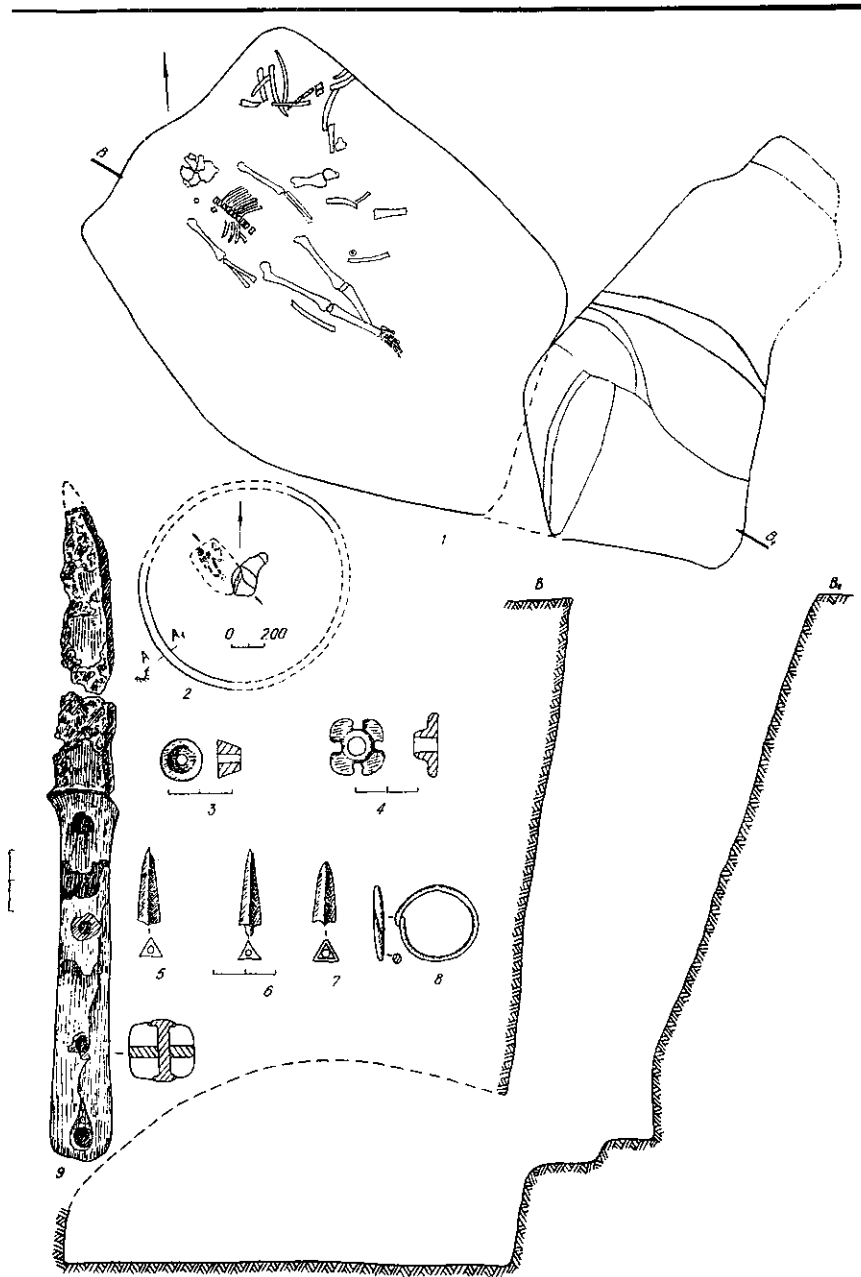

Рис. 9. Матеріали із кургану 8:

1 — план і розріз поховання № 1; 2 — план кургану; 3—9 — речі із скіфського поховання № 1.

Поховання знаходилось під центром кургану. Вхідна яма могили катакомбного типу неправильної форми, орієнтована на північний схід — південний захід (рис. 9, 3). Площа $2,65 \times 1,6$ м, глибина від вершини кургану 4,75 м. До глибини 4 м південно-східна та південно-західна стінки скошені, а нижче — майже вертикальні. Уздовж північно-східної стінки вхідної ями на глибині 1,65, 2,2 2,6 м виявлено три сходинки шириною 1, 0,55, 0,3 м. Уздовж південно-східної стінки на глибині 4,6 м — ще одну сходинку шириною 0,3 м. До глибини 2,7 м заповнення ями було чорноземним, а нижче — змішаним. Дно похило опускалось до входу у поховальну камеру під південно-західною стінкою вхідної ями. Склепіння камери і вхід до неї обвалились у давнину. У плані камера

мала прямокутні обриси, кути округлені, орієнтація північний захід — південний схід; площа $3 \times 2,25$ м, дно на глибині 5,4 м від вершини кургану. Небіжчик покладений на дні камери випростано на спині, головою на південний схід. Руки небіжчика випростано уздовж тулуба, ноги схрещено у гомілках: права нога поверх лівої (рис. 9, 1). Кістяк поганої збереженості. На дні камери біля входу простежено крейдяну підстилку. За 5 см від правої скроні лежала золота серга, справа на грудях — бронзовий предмет невизначеного призначення, у районі лівої половини тазу — бронзовий наконечник стріли, вістря до стоп. У північному кутку камери та уздовж її північно-східної стінки виявлено близько 25 кісток коня (?), а серед них — два бронзових наконечники стріл і кістяну варварку конусом доверху, а також залізний ніж з кістяною ручкою. Біля правого стегна небіжчика траплялись уламки дерева та заліза від невизначеного предмету.

Серга у вигляді зігнутого кільцем, а потоншеними кінцями дротика з низькопробного золота. Діаметр дротини 0,17 мм, діаметр кільця 2,5 см (рис. 9, 9). Бронзовий предмет у вигляді чотирипелюсткової розетки з отвором, втулкою у центрі. Діаметр предмета 2,1 см, діаметр отвору 0,5 см, висота 0,7 см, товщина пелюсток 0,3 см (рис. 9, 5). Наконечники тригранні зі схованими втулками, у одного грані дещо опущено донизу. Висота 2—2,5 см (рис. 9, 6—8). Ворварка кістяна, конічна. Нижня площина овальна, діаметр $1,9 \times 1,3$ см, діаметр верхньої округлої площини — 0,9 см, діаметр отвору — 0,4 см; висота ворварки — 0,7 см (рис. 9, 4).

Клинок ножа однолезовий з горбатою спинкою. Довжина клинка близько 8,7 см, ширина 1,5 см, товщина 0,3 см. Кістяна ручка овальна у розрізі — $1,6 \times 1,2$ см. Клинок і ручка поєднані 4 залізними заклепками (рис. 9, 10).

За складом знахідок поховання датується IV—III ст. до н. е. Як і поховання з кургану № 7, воно належить рядовому скіфові і має численні аналогії у степах Північного Причорномор'я.

Крім описаних поховань раннього залізного віку, в Оріховських курганах досліджена ще одна могила — мабуть, сарматського часу. Виявлена вона в кургані № 3 (поховання 1). Поховання дорослого залягало у верхній частині насипу на глибині 0,9 м від вершини кургану. Небіжчика покладено на спині, головою на південний захід. Руки випростано уздовж тулубу, права кисть біля тазу, а ліва не збереглась (рис. 8, 3).

За 10 см від головки лівого стегна виявлено прясло, що лежало отвором до голови небіжчика. У отворі деревний тлін.

Серед поховань Оріховських курганів привертають увагу матеріали зрубної культури. Вони вносять новий штрих у розуміння історії стародавнього населення Нижнього Подніпров'я.

До недавнього часу на Україні відомо лише близько 20 зрубних поховань з трупоспаленням¹. Зараз їх кількість потроїлась. Досліджені нами могили цього типу знаходять прямі аналогії серед поховань із курганної групи «Рясні могили» Запорізької області (курган № 1 поховання 1)². Наявність трупоспалення у зрубних племен пояснюють по-різному. Деякі дослідники вбачають у них іншокультурні впливи³, інші ж пов'язують їх з соціальним розташуванням населення зрубної культури⁴. Для з'ясування світогляду носіїв цієї культури є важливою, очевидно, і знахідка дерев'яної чаші з мідними накладками (курган № 9).

Нашими розкопками, нарешті, поповнився список рідкісним для України кіммерійським похованням, та двома могилами рядових скіфів, з яких одна не пограбована.

¹ *Отрощенко В. В.* Погребения с трупосожжениями у племен зрубной культуры Нижнего Поднепровья. — В кн.: Энеолит и бронзовый век Украины, Киев, 1977, с. 183.

² *Отрощенко В. В., Болтрик Ю. В., Никитенко М. М. и др.* Отчет запорожской экспедиции за 1976 г. — НА ИА АН УССР, 1976 / 6, ф. е. 8019, с. 3—6.

³ Синицын И. В. Археологические раскопки на территории Нижнего Поволжья. — Учен. зап. Саратов. ун-та, 1947, с. 11—12; Смирнов К. Ф. Погребения с конями и трупосожжениями эпохи бронзы в Поволжье. — СА, 1957, № 27, с. 209—222.

⁴ Васильев И. Б., Пятых Г. Г. Новые трупосожжения бронзового века в Заволжье: Очерки истории и культуры Поволжья. — Куйбышев, 1976; Пестрикова В. И. Курганный могильник у совхоза «Солнечный». — Неолит и бронзовый век Поволжья и Приуралья, 1977, 220, с. 79—80.

ТЕЛЕГИН Д. Я., ТЕРПИЛОВСКИЙ Р. В.,
КОЗЛОВСКИЙ А. А., ПУСТОВАЛОВ С. Ж.

Ореховские курганы на Днепропетровщине

Резюме

В статье публикуются материалы раскопок курганов близ сел Орехово и Никольское Солонянского района Днепропетровской области. В семи курганах обнаружено 19 погребений. Почти половину из них составляют ямные погребения, где прослежены мощные деревянные конструкции. Наиболее интересны срубные погребения. Все они основныи и дают представление о самых разнообразных способах погребения: трупосожжения на месте, труположения в каменных ящиках, в глубоких могилах с односкатным перекрытием, мелких грунтовых ямах. Небезынтересен и их инвентарь.

Публикуемые материалы вносят новый штрих в понимание истории древнего населения Нижнего Поднепровья.

Л. С. КЛОЧКО

Верхній плечовий одяг скіфів

Вивчення всіх елементів костюму та його декору уточнює наші уявлення про матеріальну та духовну культуру скіфського суспільства, про його соціальну структуру, етнічні зв'язки, естетичний ідеал.

Скіфський костюм у загальних рисах відомий за зображеннями на витворах античних торевтів. Вчені звертали увагу на різні відтворення одягу скіфів: головного убору, верхнього вбрання, взуття. Найчастіше це проявлялось в описові зовнішнього вигляду стародавніх мешканців Північного Причорномор'я без детального аналізу характеру скіфського костюму¹. П. К. Степанов в «Истории русской одежды» дав характеристику всім елементам жіночого та чоловічого одягу скіфів порівняно з вбранням племен Середньої та Передньої Азії².

У наш час скіфський костюм взагалі описували вчені при характеристиці історії скіфів, звертали увагу і на окремі деталі костюму, вивчаючи археологічні залишки вбрання.

Привертають увагу праці А. П. Манцевич, в яких проаналізовано образи «варварів» у творах античних майстрів: зображення різних видів одягу та його декору. Автор висловлює думку про фракійські риси деяких елементів костюму персонажів композицій, розміщених на вазах, платівках та інших предметах, виявлених у курганах Північного Причорномор'я. Слід відзначити також припущення автора про те, що античні художники не відображали етнічних особливостей у костюмах зображуваних персонажів, а слідували традиційній іконографії «варварів» взагалі⁴.

Метою даної праці є аналіз пам'яток, що дають змогу уявити специфіку верхнього плечового одягу скіфів та реконструювати деякі форми вбрання.

Одяг мешканців північно-причорноморських степів у VI—III ст. до н. е. привертав увагу їхніх сусідів — греків причорноморських колоній, завдяки чому ми маємо пам'ятки зображувального мистецтва та писемні свідчення античних авторів. Писемні джерела не дають вичерпних даних про одяг скіфів. Деякі фрагменти, присвячені опису жителів євразійських степів, лише згадують, що одягаються вони, як скіфи. У творах античних авторів є лише поодинокі зауваження про особливості скіфського костюму. Відносно верхнього плечового одягу маємо свід-